

GEVHER NESİBE SULTAN DARÜŞŞİFASI

Gevher Nesibe Sultan Hospital

Mustafa HAYIRLIDAĞ*

ÖZ

Anadolu'da Selçuklu Devleti yaklaşık iki asır varlığını devam ettirmiştir. Bu zaman zarfında Anadolu; darüşşifa, medrese, camii gibi pek çok eserlerle donatılmıştır. Bu eserlerin çoğu miras olarak Anadolu coğrafyasında kalmış Osmanlılara ardından da günümüz Türkiye'sine intikal etmiştir. Salerno'daki tıp okulunun varlığı, bilinmesine karşın hem tıp okulu hem de hastane hüviyetiyle Gevher Nesibe Darüşşifası 1206 yılından itibaren tarih sahnesindeki yerini almıştır. İşlek yollar üzerindeki konumu ve kendine has iç mimarisiyle Darüşşifa her devrin ilgi odağı olmayı başarmıştır. Akıl hastaları için kullanılan su ve ses akustiği de günümüz modern tıp yaklaşımlarına da rehberlik edebilecek boyuttadır. Dönemin tıp eğitimini ve tıbbi yaklaşımları anlamak açısından Gevher Nesibe Hatun Darüşşifası'nı incelemek önemlidir. Hem Anadolu Selçuklu tıp anlayışını kavramada hem de 13. yüzyıldan tüm insanlığa miras olarak kalan bu yapı hakkında bilgilerin gözden geçirilmesi adına bu çalışma, tarihe not düşme çabasıdır. Gevher Nesibe Darüşşifası gibi günümüze kadar gelebilmeyi başaramış eserleri incelemede sanat tarihi, mimarlık tarihi ve tıp tarihi gibi alanların katkıları önem arz etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Gevher Nesibe, Selçuklu, darüşşifa, tıp okulu, Kayseri.

ABSTRACT

The Seljuk State in Anatolia continued its existence for about two centuries. During this time, Anatolia; it is equipped with many works such as darüşşifa, madrasah, mosque. Most of these works were inherited from the Anatolian geography and transferred to the Ottomans and then to today's Turkey. Although the existence of the medical school in Salerno is known, Gevher Nesibe Hospital has taken its place in the history scene since 1206 as both a medical school and a hospital. With its location on busy roads and its unique interior architecture, Darüşşifa has managed to be the center of attention in every era. The water and sound acoustics designed for mental patients are also in a size that can guide today's modern medicine approaches. It is important to examine the Gevher Nesibe Hatun Hospital in order to understand the medical education and medical approaches of the period. This study

* Dr. Öğr. Üyesi. Fırat Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik ABD, Elazığ/Türkiye. E-posta: m_hayirli@hotmail.com. ORCID: 0000-0002-4686-5101.

is an effort to make a note of history both in order to comprehend the Anatolian Seljuk understanding of medicine and to review the information about this structure, which has been inherited from the 13th century to all humanity. The contributions of fields such as the history of art, the history of architecture and the history of medicine are important in examining the works that have survived to the present day, such as the Gevher Nesibe Hospital.

Keywords: Gevher Nesibe, Seljuk, hospital, medical school, Kayseri.

Giriş

Anadolu'da Selçuklu hükümlerliği yaklaşık iki asır sürmüştür (1071-1308). Selçuklular bu kısa sürede Anadolu'da büyük bir uygarlık meydana getirmenin yanı sıra hemen hemen her büyük şehirde bir sağlık tesisi kurmuşlardır. Selçuklular devrinde meydana getirilen tıp medreseleri ve hastaneler arasında yer alan Kayseri'deki Gevher Nesibe Sultan Şifaiyesi (1206) bunların en etkililerindedir (Köker, 1991a). Anadolu'da bilinen en eski Selçuklu hastanesi ve tıbbiyesidir (Yinanç, 1984).

Büyük Selçuklu Devleti resmen 1037 yılında kuruluşundan yaklaşık yarım asır sonra, dönemin en büyük Türk devleti haline gelmiştir. Hâkim olduğu geniş topraklarda otoritenin zayıflamasıyla ve Sultan Melikşah'ın ölümüyle (1092) Irak Selçukluları (1092-1194), Kirman Selçukluları (1092-1187), Suriye Selçukluları (1092-1117) ve Anadolu Selçukluları (1071-1308) gibi devletlere ayrılmıştır. Anadolu Selçukluları, Anadolu topraklarında yaşamış olan medeniyetler arasında en derin iz bırakan devletlerden birisidir. 1071 yılında Bizans'a karşı Sultan Alparslan komutasında alınan zaferin ardından Anadolu'ya yerleşen bu devlet Anadolu'da çok geniş bir coğrafyayı etkisi altına almıştır. Anadolu toprakları özellikle Sultan Mesud devriyle birlikte "Turchia" (Türkiye) adıyla anılmaya başlanmıştır (Tekiner, 2006).

Darüşşifa ve Medreselerin Kuruluşu

Medreselerin resmi bir şekilde kurulması 10. yüzyılda Karahanlılara dayanmaktadır. İslam tarihçileri ise medreselerin kurulmasını Selçuklu veziri Nizamü'l Mülk'le ilişkilendirirler. Nizamü'l Mülk medreseleri günümüz modern üniversite fikrinin temellerini de barındırmaktadır. İlk Selçuklu medresesi Nişabur'da Tuğrul Bey tarafından 1040'da yaptırılmıştır. Nizamiyeler için vakıflar kurulur o vakıflar mütevellilerin idaresine verilerek yönetim sağlanmış olurdu. Anadolu'da kurulan medreseler ise genelde külliye şeklindedir. Külliye; medrese, kütüphane, cami ve hamam birlikte bulunurdu (Sırım, 2014: 90).

İki yüzyıla yakın bir süre bilim, felsefe, sanat, mimari ve ticarete Anadolu'ya çok parlak bir dönem yaşatacak olan Anadolu Selçuklu devleti bağrından pek çok âlim çıkartmıştır. Ayrıca Anadolu'da gördükleri itibar nedeniyle devrin önemli bilim insanları da Anadolu'da ikamet etmişlerdir. Anadolu'daki bu bilgi birikiminin Avrupa'ya da etkilediği, hatta uzun yıllar tesirinde kaldıkları Rönesans'ın oluşmasına zemin hazırladığını söyleyenler olmuştur (Tekiner, 2006). Türkiye Selçukluları asıl başarılarını ticaretle elde etmişler; ülkenin konumunu iyi değerlendirmişlerdir. Kıyı illerinden Samsun, Antalya, Sinop ve Alaiye'nin fetihleriyle deniz ticareti başlamış, doğu-batı, kuzey-güney ticareti ile ülke hızla zenginleşmiştir. Milletlerarası ticaret yolları üzerine kervansaraylar kurulması, tüccar mallarının güvence altına alınması ticareti artırmıştır (Tekiner, 2006). Anadolu'da kurulan darüşşifaların bu ticaret yollarına yakın büyük şehirlerde kurulmuş olmasına bakarak tüccarlar için ekstra güven kaynağı olduğunu söyleyebiliriz.

Devletin başkenti o sıralar Konya idi. Kayseri o sıralar ikinci bir başkent gibi anılmakta ve "Dar'ül Feth", "Dar'ül Mülk" ve "Makarr-ı Ulema" (âlimlerin merkezi) gibi isimlerle ifade edilmekteydi (Tekiner, 2006). Kayseri'nin günümüzde Pazarören adıyla bilinen ilçesinde "Yabunlu Pazarı" adıyla dünyada ilk "açık pazar" ticaretinin yapıldığını kaynaklar belirtmektedir. Yaz aylarında olan bu panayıra milletlerarası tacirlerin yoğun ilgi gösterdiği belirtilmektedir. Bu milletlerarası pazarlarla Kayseri dönemin ilgi odağı bir şehre dönüşmüştür (Köker, 1991). Türkiye Selçuklularında Anadolu'daki esnaf ve sanatkârlar arasındaki dayanışmayı sağlamlaştırmak için Ahilik teşkilatı (Ahiyan-ı Rum) ve onun kadın kolları gibi çalışan Bacı teşkilatı (Bacıyân-Rum) ilk kez Kayseri'de kurulmuş, sonra Anadolu'nun diğer şehirlerine yayılmıştır (Tekiner, 2006).

Kayseri'deki kültürel hareketliliğin gerek ticaretle gerekse teşkilatlanmayla arttığını söyleyebiliriz. Bu dönemde bu hareketlilikle beraber şehirde o dönemde çok sayıda bayındırlık eseri de inşa edilmiştir. Bugün hala ayakta olan eserlerden bazıları şunlardır: Gevher Nesibe Darüşşifası (1206), Alaca Kümbet (1210), Sultan Hanı (1236), Mahperi Hunat Hatun Külliyesi (1238), Seracettin Medresesi (1239), Keykubad Sarayı (1241), Hızır İlyas Köşkü (1241), Çifte Kümbet (1247), Hacı Kılıç Külliyesi (1249), Sahabiye Medresesi (1267), Döner Kümbet (1276). Bu eserlerden Hunat Hatun Külliyesi ve Gevher Nesibe Darüşşifası'nı Gıyaseddin Keyhüsrev yaptırtmıştır. Bu eserleri Gıyaseddin Keyhüsrev birisini annesi Mahperi Hunat Hatun adına diğerini kız kardeşi Gevher Nesibe Hatun adına inşa ettirmiştir (Tekiner, 2006).

Türkiye Selçuklularında bulunan sağlık kurumlarından (darüşşifalar) bazıları; Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası (1206), Sivas İzzeddin Keykavus Darüşşifası (1217), Divriği Turan Melik Darüşşifası (1228), Çankırı Cemaled-din Ferruh Darüşşifası (1235), Kastamonu Ali bin Süleyman Darüşşifası (1272), Tokat Mu'innuddin Süleyman Darüşşifası (1275), Amasya Anber bin Abdullah Darüşşifası (1308), Mardin Necmeddin İlgazi Darüşşifası (1122), Konya Darüşşifası (Maristan-ı Atik) (12. yüzyıl sonu), Konya Alaaddin Darüşşifası (1238), Aksaray Darüşşifasıdır (13. yüzyıl). Kaynaklarda adı geçen ancak günümüze ulaşmamış darüşşifalar ise; Silvan Darüşşifası (1184), Malatya Darüşşifası (13. yüzyıl), Akşehir Darüşşifası (12. yüzyıl sonu), Erzincan Darüşşifası, Kastamonu Atabey Darüşşifası (1275), Kütahya Darüşşifası (13. yüzyıl), Sivas Şehzadeler Darüşşifası, Elaziğ Harput Darüşşifası, Kars Darüşşifasıdır (12. yüzyıl) (Acıduman, 2010: 9-15). Selçuklular tarafından Anadolu dışında inşa edilen darüşşifalar ise şunlardır: Şam Nurettin Şehit Hastanesi (1154), Musul Erbil Gökbörü Hastanesi (1156-1232), Kudus Selahaddin Eyyubi Hastanesi (1187), Akka Selahaddin Eyyubi Hastanesi (1187), Şam Kaymeri Eyyubi Hastanesi (1248), Kirman Kutluğ Türkan Hastanesi (1271-81), Kahire Seyfettin Kalavun Hastanesi (1284), Şam Kaymeri Hastanesi (1308), Tebriz Tabib ve Vezir Reşidüddin Darüşşifası (1310), Şam Hısnul Ekrad Bey Temir Hastanesi (1319), Halep Ergun Kamil Hastanesi (1354) (Tekiner, 2006).

Türkiye Selçuklu Devleti'nde, kervansaraylar da tedavi amaçlı kullanılan müesseselerdendir. El-Ömerî ve Kalkaşendî, Türkiye'deki kervansaray dâhilinde bir bîmâristanın da mevcut olduğu bilgisini vermektedirler. Celâleddin Karatay'ın Kayseri'ye yakın bir mesafede mevcut bulunan kervansarayında, hasta yolculara içecek ve ilaç ikram edildiği bilinmektedir. Selçuklu kervansaraylarında üç gün boyunca, buraya gelen insanlara ücretsiz sağlık hizmeti verilmekteydi. Kervansaray bünyesinde hekimler bulunuyor veya yakınındaki büyük şehirden hekim çağırılıyordu (Kesik, 2020: 120). Gerek Anadolu'da gerekse de Anadolu dışında 11 ve 14. yüzyıllar arasında açılmış olan medreseler ve darüşşifalar ciddi bir bilgi birikimi sonucudur. Bu bilgi birikimini ise çok uzaklaşmadan, 9. Yüzyılda başlayıp 11. Yüzyılda devam eden dönemde ve sonrasında adlarından sıkça söz ettiren onlarca bilim insanlarında bulabiliriz. Bunlardan bazıları; Huneyn Bin İshak, İbn Heysem, Razi, Biruni, İbn-i Sina, Ömer Hayyam şeklinde sıralayabiliriz.

Bir Aşkın Meyvesi

Darüşşifanın kurucusu Melike İsmetüddin Gevher Nesibe Hatun Anadolu Selçuklu Sultanı 2. Kılıçarşan'ın on iki çocuğundan tek kızıdır. 1. Gıyaseddin

Keyhüsrev'in de küçük kardeşidir. Gevher Nesibe'nin 1165 yılında doğduğu sanılmaktadır. Gevher Nesibe genç bir kız iken Selçuklu Süvari Birliği Komutanı'na (saray baş sipahisi) âşık olur. Fakat bu duruma Gevher Nesibe'nin ağabeyi Sultan 1. Gıyaseddin Keyhüsrev karşı çıkar. Ağabeyi küçük kardeşini saray pervanesi ile evlendirmek istemektedir. Bunu kardeşine söylediğinde Gevher Nesibe itiraz eder. Bunun üzerine Sultan 1. Gıyaseddin Keyhüsrev kız kardeşi Gevher Nesibe'nin âşık olduğu genci tedbir olarak savaşa gönderir. Bir zaman sonra sevdiği gencin savaşta şehit olduğu haberini alan Gevher Nesibe Hatun üzüntüsünden yemeden içmeden kesilir ve "ince hastalık" olarak tariflenen vereme yakalanıp yatağa düşer. Ölüm döşeğinde ağabeyi Gıyaseddin Keyhüsrev Gevher Nesibe'den özür diler ve kendisinden bir isteğinin olup olmadığını sorması üzerine, Gevher Nesibe Hatun son arzusunun şu şekilde dile getirir:

Ben devası olmayan bir derde düştüm, kurtulmama imkân yok.
Hiçbir hekim derdime çare bulamadı, ben artık ahiret yolcusuyum.
Eğer dilersen benim servetimle benim adıma bir darüşşifa yaptır.
Bu darüşşifada bir taraftan dertlilere şifa verilirken, diğer yandan
da devası olmayan dertlere şifa aransın. Burada ünlü hekimler ve
cerrahlar yetişsin. Kimse bir kuruş ödemesin, bu benim adıma bir
vakıf olsun (Sarı, 2010).

Kısa bir süre sonra, henüz 39 yaşına gelmeden Gevher Nesibe Hatun hayata gözlerini kapatır (Tekiner, 2006). Ağabeyi kız kardeşinin bu arzusunun bir görev kabul eder ve 1204 yılında Darüşşifa'nın inşaatını başlatır. İnşaat için Ürgüp'ten sert ve gri renkli, dayanıklı taşlardan getirtir (Köker, 1991a). Hicri 602, Miladi 1206 yılında darüşşifa tamamlanır ve hizmete açılır. Darüşşifanın taç kapısının ortasında yer alan ve en önemli kaynak olarak kabul edilen darüşşifanın kitabesinde de bu doğrulanmaktadır. Dikdörtgen şeklindeki beyaz mermere yazılmış olan iki satırlık Arapça kitabenin Türkçesi şu şekildedir: "Bu hastane (maristan) Kılıç Arslan oğlu büyük Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in, Allah ondan razı olsun, zamanında Kılıç Arslan kızı İsmetüddin Gevher Nesibe'nin vasiyeti üzerine Allah rızası için 602 senesinde inşa edildi." (Kılıç, 2008).

1206 yılında Darüşşifa'yı hizmete açan 1. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kendisi de Bizanslılarla savaşırken 1211 yılında şehit düşer, naaşı Konya Alâeddin Külliyesindeki kümbete defnedilir (Sarı, 2010). Bir aşkın meyvesi bu şekilde bir Darüşşifa olarak Anadolu'nun bağrında yeşermiş olur. Tarihte birçok hastane ve tıp okulu örneklerine rastlanmaktadır ancak aynı binada hem tıp eğitimi verilen hem de hastane hizmetinde bulunan bir yapıya rastlanma-

maktadır. Gevher Nesibe Tıp Medresesi ve Darüşşifası'nda yıllarca çok iyi hekimler yetiştirilmiş, aynı zamanda vakıf görevi üstlenerek hasta tedavileri yapılmıştır (Dündar vd., 2019: 97).

Maristan Kelimesi

Gevher Nesibe Darüşşifası'nın kitabesinde hastane "Maristan" olarak geçmektedir. Maristan Farsça kökenli bir kelime olup "Mar" ve "Stan" kelimelerinden oluşmaktadır. "Mar" hem sağlık anlamına hem de tıbbın sembolü yılan anlamına gelmektedir. "Stan" ise "durak", "yurt" anlamlarına gelmektedir. Maristanla birlikte "bimaristan" sözcüğü de kullanılmaktadır. Selçuklularda hastaneler için "bimaristan ya da kısaltılmışı "maristan" kullanılmıştır. Bunlar dışında "Darü'l-merza", "Darü's-sıhha", "Darü'ş-şifa", "Darü'l-âfiye" ve "Darü't-tıb" terimleri de kullanılmıştır (Kılıç, 2008). Darüşşifanın mermer kitabesinin üzerindeki Selçuklu motifleri ve iki yılan karması arasındaki 12 dilimli Selçuk madalyonu dikkat çekicidir (Tekiner, 2006). Kötü ruhlara karşı koruyucu olan ve hastalara şifa verici özelliği bulunan bu motif günümüzde olduğu gibi Selçuklularda da tıbbın simgesi olarak kullanılmıştır (Kadioğlu ve Kadioğlu, 2011: 3). Yılan sembolü Gevher Nesibe Darüşşifasından başka Halep Ergun Kamil Darüşşifasında, Çankırı Atabey Ferruh Darüşşifasında, Kastamonu Ali bin Pervane Darüşşifasında ve Divriği Darüşşifalarında da görülebilmektedir (Tekiner, 2006).

Darüşşifanın Mimari Yapısı

Farklı dönemlerde yapılan darüşşifalarda fonksiyonel mekân arayışı kadar, dönemin mimari üslubunun yansımaları da görülmektedir. Orta Asya'da medrese plan şemasını sıklıkla kullanan Selçuklular, Anadolu'da eyvanlı-avlulu medrese şemasını geliştirmiştir. Kapalı veya açık bir avlu ile dört eyvandan oluşmuş medrese tipolojisi, farklı işlevler gerektiren yapılar da kullanıldığından darüşşifalar için de uygun bir plan tipi olarak görülmüştür. Yapıların mimar oluşumlarında gereksinim duyulan mekânsal tasarımın yanı sıra, yaptırılan hayırseverin ekonomik gücünü de belirleyici olduğu bilinmektedir (Aksoy ve Selçuk, 2021: 255).

Anadolu Selçuklu Çağı'ndan günümüze ulaşabilen tıp yapılarından biri olan Gevher Nesibe Darüşşifası 1205-6 yılında inşa edilmiştir. Bir medrese (Gıyasiye) ile bitişik olarak inşa edilmesi nedeniyle halk arasında "Çifteler", "Çifte Medrese" veya "İkiz Medreseler" olarak anılmaktadırlar (Kutlu, 2017: 365). Darüşşifanın mimari yapısı 4 ana başlık altında ele alınabilir. Bunlar; taç kapı, medrese kısmı (Gıyasiye), kümbet (türbe), hastane (şifaiye) kısmıdır. Yayı 2800 metrekarelik alanı kaplamakta olup, bütün ebadı 68'e 42

metredir. Bina birbirine bitişik açık avlulu iki yapıdan oluşmaktadır. Her iki bina da tipik Selçuklu medrese planına sahiptir. Batıdaki bina Şifaiye (klinik bilimler, şifahane), doğudaki bina Gıyasiye (temel bilimler, tıp medresesi) olarak adlandırılmaktadır. Şifahanenin avlusu diğerinden biraz büyüktür (Kılıç, 2008). Şifahanenin büyük tutulması külliyyede hastanenin öncelendiğini göstermektedir (Şaman Doğan, 2012). Her iki binada, açık havuzlu avlu, sivri kemerli ve tonozlu revaklar, zemini dikdörtgen ve kare tavanı tonozlu odalar bulunmaktadır. Kapıların hepsi küçüktür ve revaklı avluya açılmaktadır. Odalarda ocak ve baca yerleri mevcut değildir. Mutfak tipinde bir mekâna da rastlanmamaktadır. Bu da yemeklerin dışarıdaki bir imarettten geldiğini düşündürmektedir (Kılıç, 2008).

Taç Kapı

Hem medrese kısmında hem de Şifahane kısmında taç kapı bulunmaktadır. Şifaiye kısmındaki taç kapı daha görkemlidir. Geometrik süslemeler bulunmaktadır. Taç kapının dış kemeri üstünde yekpare halde mermer zeminine yazılmış kitabe bulunmaktadır (Tekiner, 2006). İnşa kitabesi, Çifte Medrese'nin günümüze ulaşan anıtsal taç kapısına göre ölçü olarak daha küçük ve daha kısa görünmektedir. Hatta taç kapı üzerindeki kitabelik, alanı dolduramayacak boyutlara sahip olduğu için kendisini üç yönden çevreleyen, ayrı mermer bloktan yapılmış bir çerçeve içine yerleştirilmiştir (Kutlu, 2017: 366). Bu kitabe sülüs hat ile yazılmıştır (Sarı ve Erke, 2002). Giriş kısmının sağ ve sol taraflarında mukarnas taçlı mihrabiyeler bulunmaktadır. Sağ taraftaki mihrabiyede daha belirgin olmak üzere aslan kabartması bulunmaktadır. Bu aslan kabartmasının Gevher Nesibe ve Sultan Gıyaseddin'in babaları Sultan 2. Kılıçarşan'ın anısına yapıldığı düşünülmektedir (Tekiner, 2006). Taç kapıda figürlü motiflerden yılan ve aslan, bitkisel motiflerden on iki çanak yapraklı güller, geometrik desenlerden ise çeşitli büyüklüklerde rozetler yer almaktadır (Köker, 1991a). Ayrıca Şifaiye kısmındaki taç kapıya tam karşıdan bakıldığında geometrik süslemelerin arasına gizlenmiş bir kadın silüeti görülmektedir. Bunun Darüşşifanın bânisi Gevher Nesibe Hatun'a ait olduğu akla gelmektedir.

Medrese Kısmı

Medrese 28'e 40 metre olup dikdörtgen şekildedir (Kılıç, 2008). Medrese kısmında kitabe olmadığı için bu bina Gıyaseddin'e mâl edilmiş ve Gıyasiye olarak adlandırılmıştır (Kılıç, 2008). Medrese kısmındaki orijinal kapı tamamen yıkılmış olduğundan yerine Osmanlılar devrinde bugünkü sade kapı yapılmıştır. Medrese kısmındaki avlu kuzey-güney istikametindedir. Avlunun

ortasında dikdörtgen bir havuz ve ortasında su akan çeşmesi vardır. Gıyasiye kısmında kışık dersane, büyük eyvan (yazlık dersane), kuzeydeki büyük oda, koridor kısımları vardır. Dersane kısmındaki duvarların tamiri sırasında duvar boşluklarında akustiği sağlaması için boş küplerin olduğu gözlenmiştir (Köker, 1991b).

Kümbet (Türbe)

Bu yapı Gıyasiye Medresesinin içerisinde yer almaktadır. Sekizgen planlıdır. Darüşşifanın bânisi Gevher Nesibe Hatun'a aittir. Medresenin doğu eyvanı ile kuzey-doğu köşesindeki tonozlu salonun arasındaki mekânı işgal etmektedir. Kesme taşlarla kaplı olan iç mekân, mihraplar üzerinde açılmış dışa doğru daralıp küçülen dört pencere ile aydınlanmaktadır. Türbenin damın üstünde kalan bölümüne Selçuklu yazısıyla Arapça ayetler bulunmaktadır. Sonuna da "Dinde zorlama yoktur" ayeti yazılmıştır. Bu yazıyla darüşşifada herhangi bir din, mezhep ayrımcılığı gözetmeden herkese eşit sağlık hizmeti verildiğinin göstergesi olduğu düşünülmektedir (Köker, 1991b ve Tekiner, 2006).

Şifaiye Kısmı

Dış ölçüleri 40'a 42 metre olup dört köşe olan avlunun bir kenarı 12,5 metre yüksekliktedir. Üç yanı kemerli revaklarla çevrilidir (Kılıç, 2008). Çapraz eyvanlar ve havuzla kaplı avlu burada da bulunmaktadır. Şifahanenin doğu-batı eyvanları hastaların güneş ve hava almaları içindir. Büyük eyvanın doğusunda iç içe iki oda yer almaktadır. Burada pencere bulunmamakta olup karanlık oda olarak anılmaktadır. Bu karanlık odada eczacılar tarafından ışığa hassas olan ilaçların hazırlandığı düşünülmektedir. Bununla alakalı müzede ilaç hazırlama kazanlarının bulunması bu ifadeleri desteklemektedir. Selçuklu tıbbında o devirde "fotosensibilite"nin bilindiği akla gelmektedir (Köker, 1991b). Şifaiye kısmında şu bölümler bulunmaktadır: Ameliyathane, bimarhane (akıl hastanesi), hamam, başhekim odası.

Ameliyathane

Gevher Nesibe Darüşşifa'sında 3 ameliyat odası bulunmakta, birisi kehhâl olmak üzere iki de cerrah hekim görev yapmaktaydı (Hajdu, 2011). Büyük Eyvanın batısında, kuzey-güney istikametinde bir ameliyat hazırlık odası ve ona açılan üç küçük oda bulunmaktadır. Ameliyat odalarının tepesinde loş bir ışık sağlayan küçük birer pencere bulunmaktadır. Burada küçük cerrahi işlemlerin ve katarakt ameliyatlarının yapıldığı düşünülmektedir (Köker, 1991b).

Bimarhane (Akıl Hastanesi)

Bu bölüme Şifahaneden dar sivri tonozlu bir koridordan girilmektedir. Hasta odaları sağlı sollu sıralanmış olup toplam 18 hücre bulunmaktadır. Hasta odalarının kavislerinde karşılıklı ikişer delik bulunmaktadır. Bunlar o zaman kullanılan musiki ve telkin tedavisinde kullanıldığını akla getirmektedir. Bu ses koridorları dünyanın ilk hoparlör sistemidir (Köker, 1991b).

Hamam

Bimarhane'nin koridorunun batısından dikdörtgen bir mekândan hamama girilmektedir. Hamam kare planlı olup üstü kubbe ile örtülüdür. İçerisinde 4 yuvarlak tipik Selçuklu hamam penceresi bulunmaktadır. Hamam suları için iyi bir kanalizasyon sistemi yapılmıştır (Köker, 1991b).

Başhekim Odası

Yaklaşık 33 metrekare olup geniş kare şeklinde bir odadır. Merkezi güneye bakmaktadır. Akıl Hastanesi'ne giden koridorun solunda yer almaktadır.

Darüşşifa'da Su Tesisatı ve Isıtma Sistemi

Künk boruların kullanıldığı su tesisatı Darüşşifa'nın tamirâtı sırasında fark edilmiştir. Kuzey kenarındaki kazılarda çok spiralli künkler bulunmuştur. Bunun daha sonra Şifaiye'ye suyu getiren ve dağıtan su terazisi olduğu anlaşılmıştır. Su terazisinde seviyesi yükseltilen su ikiz binanın ortasındaki bir koridordan içeri gönderilip her iki medreseye dağıtılmaktadır. Hamamın sularının tahliyesi için ise bugünkü şehir kanalizasyonundan 2-3 metre daha derinde bir kanalizasyon bulunmuştur. Tamiratlar esnasında artezyen sularının tahliyesinde zorlanılırken halen çalışan ve Selçuklu döneminde açılan kanalizasyon sistemine sular yönlendirilince birikme olmadan tahliye edilmiştir (Köker, 1991b). Isıtma sistemi olarak da benzer şekilde su tesisatından yararlanılmıştır. 1980 yılındaki kazılarda su tesisatını sağlayan çok sayıda künklerin pişmiş olduğu görülmüştür. Bu da merkezi bir sistem ile yer altından ısınmanın sağlandığını düşündürmektedir. Ayrıca halıcılığın gelişmiş olduğu Selçuklularda odalara halı serilip izolasyonun sağlanmış olması muhtemeldir (Tekiner, 2006).

Darüşşifa'da Eğitim

Dönemin eğitim metodu usta çırak şeklindedir. İcazet (diploma) verilirken diplomada hocaların isimleri, hocaların da kimlerden ders aldıkları silsile halinde yazılmaktaydı. Ders alan talebelere "danişmend" denilmekteydi. Darüşşifa'da eğitim temelde iki kısımda verilmekteydi. Bunlardan birincisi

matematik, astronomi, fizik, dilbilgisi, felsefe ve tıptan oluşan “dar’ul ilim” de denilen derslerdir. İkinci kısımda ise İslami ilimler okutulmaktaydı. Tedavi metotları olarak dönemin etkisinde kaldığı Biruni ve İbn Sina gibi bilim insanlarının tavsiyeleri kullanılmıştır (Tekiner, 2006). Hastanenin ilk kadrosunda biri başhekim olan iki hekim, bir cerrah, bir göz doktoru (kehhâl), bir eczacı ve bir idarecinin olduğu hastanenin ilk yıllarında Konyalı Hekim Ebu-bekir’in Kayseri’de görev alarak başhekimlik yaptığı bilinmektedir (Şaman Doğan, 2013). Tiflisli Hubeyş bin İbrahim’in de medresenin ilk müderrisi olduğu ileri sürülmektedir (Koyuncu, 2002). Devrin büyük hekimlerinin reçetelerine göre ilaçlar hazırlanmaktaydı (Tekiner, 2006). Hasta başı eğitimlerinin yapıldığı da kaynaklarda belirtilmektedir (Köker, 1991b). Eldeki en son beratlarla göre 1900’lü yılların başına kadar Darüşşifa görevini sürdürmüştür (Koyuncu, 2002).

Darüşşifa’da Müzikle Tedavi

İbn Sina *Kitabü’ş Şifa* adlı eserinde, tedavinin en iyi ve en etkili yollarından birinin hastanın akli ve ruhi güçlerini arttırmak, ona hastalıkla daha iyi bir mücadele için cesaret vermek, ona en iyi musikiyi dinletmek ve onu sevdiği insanlarla bir araya getirmek olduğunu ifade ederek müziğin tedavideki önemine dikkat çekmiştir. Râzi melankolik hastaların müzikle tedavi edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Farabi ise *Kitab el Musiki el Kebir* adlı eserinde müzikteki makamların insan ruhlarına tesirini incelemiştir. Bu makamlar insana neşe veren, sonsuzluk hissi veren, korku hissi veren, rahatlık uyandıran gibi çeşitli sınıflara ayırmıştır. Farabi ayrıca hangi makamın hangi vakitte etkili olduğunu da açıklamıştır. Selçuklu devrinde de dönemin ünlü isimlerinin tavsiyelerine kulak verildiği görülmektedir. Gevher Nesibe Darüşşifası’nın iç mimarisi incelendiğinde müzikle tedaviye uygun olduğu ve bu yöntemin kullanıldığı görüşü hâkim olmaktadır (Tekiner, 2006; Erer ve Atıcı, 2010: 30).

Darüşşifa’nın Vakıfları

Uzun yıllar savaşların ortasında kalan Kayseri’de tarihi eserlerde tahribatlar fazla olmuştur. Özellikle Anadolu Selçuklu devletinin zayıflamasıyla Anadolu Moğol istilası altında kalmıştır. Diğer şehirler gibi bundan Kayseri’de nasibini almıştır. Gevher Nesibe Darüşşifası’nın vakfiyesi de günümüze ulaşmamıştır (Tekiner, 2006). Fakat 1500 ve 1584 yıllarında Darüşşifa ve Gıyasiye’nin Vakıfları ve görevlileri düzenlenip kaydedilmiştir. Bu kayıtlara göre her iki medresenin vakıfları şunlardır (Yinanç, 1984); Talas Köyünün Malikanesi 10080 akçe, Erkilet Köyü’nün Malikanesi 8310 akçe, Yozgat Köyü

Malikanesi'nin üçte bir hissesi, Acıkuyu mezrası 300 akçe, Saslu mezrası 500 akçe, Sultan Hamamı senelik ihalesi 8520 akçe, hamamın darüşşifa kısmının yanındaki arsadan 50 akçe, Gıyasiye Medresesi'nin yanındaki arsa icrasından 50 akçedir. Vakıf kayıtları ayrıntılı tutulmuş olup 1584 senesinde yıllık geliri 43643 akçe olarak hesaplanmıştır. Darüşşifa'nın evkaf kayıtlarında 1584 yılında her iki medresenin birer müderrisi olup 20'şer akçe günlük verilmekteydi. Öğrencilere günlük 8 akçe, vakıf gelirini toplayan tahsildara günlük 2 akçe verildiğini kayıtlardan anlamaktayız (Yinanç, 1984). Bu kayıtlarda Gevher Nesibe'nin mezarının bakımı için de bütçe ayrıldığını görmekteyiz (Köker, 1991).

Darüşşifa'da Görev Yapmış Hekimlerden Bazıları

Selçuklular devrinde ve Osmanlı döneminde Gevher Nesibe Darüşşifasında görev yapan hekimlerden bazılarının isimleri şunlardır: Muzaffer el-Kureşi, Ebubekir ibn el -Zaki, Abdüllatif el-Bağdadi, Ekmeleddin en-Nahcivani, Ebubekir Sadreddin Konevi, Kutbeddin-i Şirazi, Ebu Bekir bin Yusuf Re'sul-ayni, İbrahim Gazanfer, Ali Sivasi, Şücaüddin Ali bin Ebu Tahir, Rıdvan bin Ali, İneyetullah, Seyyid Samed Efendi, Yeniçeri Ağası Fahri Paşa, Abdülkerim Ağa, Deli Müderris, Âlim Efendi, Müderris Pamukhafızoğlu, Emin Müjdecı, Rauf Efendi, Hilmi Efendi, Emir Efendi, Ali Nesai Efendi (Sarı, 2010; Sarı ve Erke, 2002).

Gıyasiye ve Şifaiye'nin Onarımları

Birinci Dünya Savaşı sırasında 1916'da askeri alan olarak da kullanılan Darüşşifa ciddi onarımlar geçirmiştir. Bunlar şu şekildedir: 1669 ilk onarım olup bu tarihte Gıyasiye kısmı onarılmıştır. 1942'de Şifaiye giriş kapısı onarılmıştır. 1955-56'da büyük onarım yapılmıştır. 1980 ve 1991 yıllarında da bakım ve onarımları yapılmıştır. 2006-2007 yıllarındaki restorasyonuyla son halini almıştır (Köker, 1991a; Sarı ve Erke, 2002).

Sonuç

Gevher Nesibe Darüşşifasını bugün dünya tıp tarihinde üniversiter anlamda tıp eğitiminin verilmeye başlandığı ilk üniversiteler olarak kabul edilen özellikle de Salerno, Bologna, Montpellier ve Paris üniversitelerinden ayrı düşünülmemesi gerekir. Kıyaslama yapıldığında belki de pek çok özellikle onlardan çok daha ileridir. Bunun farkına varılması ve tanıtılması gerekmektedir. Darüşşifaları ve eğitim medreselerini sadece birer yapı olarak değil bir birikimin sonucu olarak görmeliyiz. Bunlar 9, 10 ve 11. yüzyıllarda yetişmiş bilim insanlarının Selçuklulardaki yansımaları şeklinde değerlendirilmelidir. Gevher Nesibe Darüşşifası da 1206 yılında yapılmasıyla hem tıp

eğitiminin verildiği hem de hastanesinin birlikte bulunduğu bir kompleks olarak tüm dünyaya örnek teşkil etmektedir. Anadolu’da Selçuklular tarafından inşa edilen ilk sağlık kuruluşu olması ve günümüzde yapılan birtakım restorasyon çalışmalarından sonra hala ilk günkü orijinalliğine yakın duruşuyla dikkate değer bir eserdir.

Gevher Nesibe Darüşşifa’sından günümüze çıkaracağımız bazı dersler de olmalıdır. Bunlardan bir tanesi tedavi adına devrin en son teknolojileri kullanılmıştır. Bilgisel anlamda hastalıklara en uygun reçeteler o dönemdeki tıp kitaplarında yazan terkiplere göre hazırlanmıştır. Katarakt ameliyatları yapılı hale gelmiştir. Ruh sağlığı açısından su ve müzik tedavisinin önemi üzerinde durulmuştur. Yapabileceğimiz çıkarımlardan birisi de hastalara yaklaşımın önemsendiğidir. Hastaları ayırt etmeden, sınıflandırmadan onlara değer veren bir yaklaşımın benimsendiğini görmekteyiz. Tedavi için ücret alınmaması hastalara değer verildiğinin bir göstergesidir. Selçuklularda darüşşifalardan bazılarında kadın sultanların isimlerinin verilmesi (Gevher Nesibe, Divriği Turan Melek, Amasya Amber bin Abdullah) kadınlara verilen değeri göstermesi açısından anlamlıdır. 1215 yılında Avrupa’da cerrahinin yasak olduğu yıllarda, Anadolu’da sadece Gevher Nesibe Darüşşifa’sında ameliyathane için odaların varlığı ve yapılan katarakt işlemleri aynı dönem için Avrupa’yla kıyas kabul edilemeyecek düzeyde ileri olduğunu göstermektedir. Tüm bu bilgiler, gerek geçmişimizde bu coğrafyadaki sağlık teşkilatının temellerinin iyi öğrenilmesi açısından gerekse de bunların dünya tarihi ile karşılaştırılıp pozitif etkileşimlerin oluşturulması bakımından kıymetlidir.

Kaynakça

- Acıduman, Ahmet (2010). “Darüşşifalar Bağlamında Kitabeler, Vakıf Kayıtları ve Tıp Tarihi Açısından Önemleri-Anadolu Selçuklu Darüşşifaları Özelinde”. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 63(1): 9-15.
- Aksoy, Zehra ve Selçuk Arslan, Semra (2021). “İyileştiren Mimarlık ve Gevher Nesibe Dârüşşifâsı: Biyofilik Bir Bakış”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(76): 250-266.
- Dündar, Munis vd., (2019). “Anadolu’daki Tıbbın Doğuşu, Dünyadaki İlk Tıp Okulu Olarak Gevher Nesibe Tıp Medresesi ve Darüşşifası” *Bilimname*, XXXIX: 79-103.

- Erer, Sezer ve Atıcı, Elif (2010). “Selçuklu ve Osmanlılarda Müzikle Tedavi Yapılan Hastaneler”. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 36(1): 29-32.
- Hajdu, Steven I. (2011). “A Note from History: Landmarks in History of Cancer”. *Cancer*, 117(5): 1097-1102.
- Kadioğlu, Funda G. ve Kadioğlu, Selim (2011). “Adı Darüşşifalara Ad Olan Kadınlar”. *Lokman Hekim*, 1(1): 1-7.
- Kesik, Muharrem (2020). “Selçuklular’da Sağlık, Sağlık Kurumları ve Tıp Eğitimi”. *Tarih Dergisi*, 71: 115-144.
- Kılıç, Abdullah (2008). *Kayseri Gevher Nesibe Şifahanesi ve Tıp Medresesi*. İstanbul: Medicalpark Hastanesi Kültür Hizmetleri.
- Koyuncu, Serpil (2002). *Anadolu Selçuklu Dönemi Türk Kültür Hayatı*. Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köker, Ahmet Hulusi (1991a). *Selçuklu Gevher Nesibe Sultan Tıp Fakültesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi GN Enstitüsü.
- Köker, Ahmet Hulusi (1991b). *Selçuklular Devrinde Kültür ve Medeniyet*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü.
- Kutlu, Mehmet (2017). “Kayseri Çifte Medrese’de Gevher Nesibe Darüşşifası’nın Konumu Üzerine Bir Değerlendirme”. *Sanat Tarihi Dergisi*, XXVI(2): 363-377.
- Sarı, Nil (2010). *Tarihi Sağlık Kurumlarımız Darüşşifalar*. İstanbul: Acar Basım.
- Sarı, Nil ve Erke, Ülker (ed.) (2002). *Ülker Erke’nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye’de Tarihi Sağlık Kurumları*, ISHM. Ankara: Nobel Tıp.
- Sırım, Veli (2014). “Selçuklular ve Osmanlı Döneminde Medreselerin Mali Kaynakları”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 7(31): 89-106.
- Şaman Doğan, Nermin (2012). “Kayseri’deki Selçuklu Külliyesi”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 16: 191-214.
- Şaman Doğan, Nermin (2013). “Ortaçağ’da Anadolu’nun Eğitim Mekânları: Selçuklu Medreseleri Darüşşifalarından Örnekler”. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(2): 429-443.
- Tekiner, Halil (2006). *Gevher Nesibe Darüşşifası, Ortaçağda Öncü Bir Tıp Kurumu*. Kayseri: TEB 12. Bölge Kayseri Ecza Odası.
- Yinanç, Refet (1984). “Kayseri ve Sivas Darüşşifalarının Vakıfları”. *Bellekten*, XLVIII(189-190): 299-307.

“COPE–Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” ereve-
sinde ařađıdaki beyanlara yer verilmiřtir:

Etik Kurul Belgesi: Bu alıřma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

ıkar atışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla
ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar atışması yoktur.

*The following statements are made in the framework of “COPE–Code of Conduct
and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:*

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required for this
study.*

Declaration of Conflicting Interests: *The author has no potential conflict of interest
regarding research, authorship or publication of this article.*